

## Az alsóhetényi erőd és temető

Tóth Endre

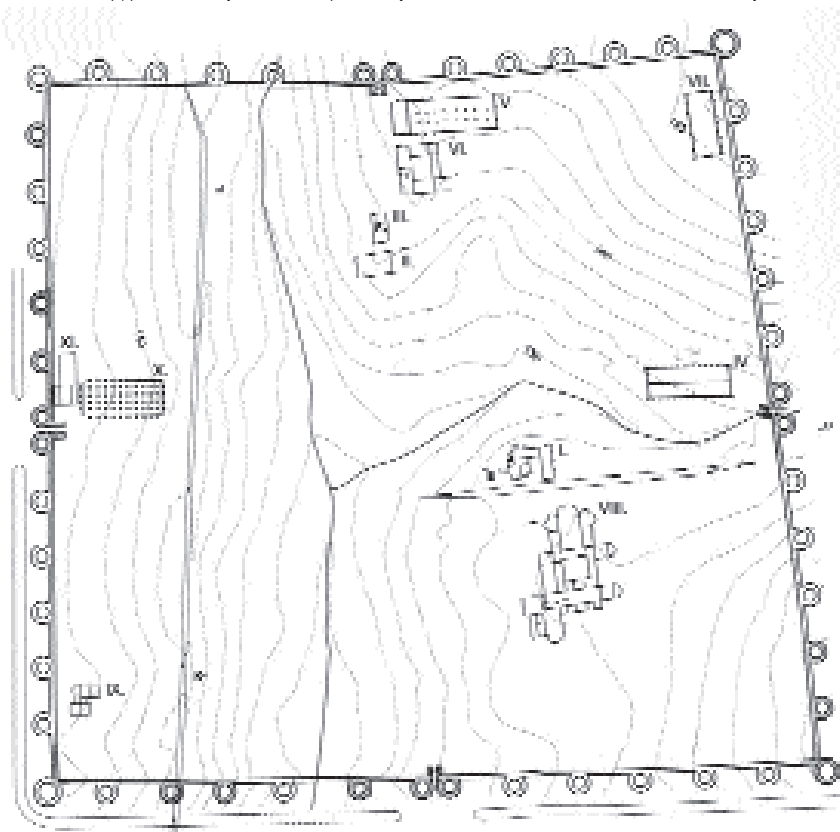
A Dombóvártól északra fekvő Alsóhetény régóta ismert római kori lelőhely. Mint annyi más régészeti lelőhely felfedezése, ez is Rómer Flóris nevéhez fűződik, legalábbis a Nemzeti Múzeum tudós tár igazgatója volt az első szakember, aki dunántúli barangolásai során eljutott a Somogy és Tolna megyék határán fekvő romterületre, és a látottakról feljegyezte: a létesítmény nagy, kerek oldaltornyokkal épült meg. Az 1950-es évek elején Radnóti Aladár figyelt fel ismét a romokra, és sorolta be az objektumot helyesen – noha feltárás még nem folyt a területen, de a felszínen látható maradványok alapján ezt biztonsággal megtehetette – a Dunántúl belsejében fekvő erődített települések közé, amelyeknek legismertebb példája a Keszthelytől délre fekvő Fenékpusztán található, ahol akkor már évtizedek óta folyt régészeti kutatás. További, hasonló objektumok az 1940-es évektől ismertek voltak a Komárom megyei Környén és a Somogy megyei Ságváron.

Radnóti egy kisebb környei leletmentés és a fenékpusztai maradványok alapján azt is meg tudta állapítani, hogy a létesítmények Pannonia utolsó római évszázadában, a 4. században keletkeztek.

Ezt követően vita bontakozott ki az erődített települések rendeltetéséről. Mócsy András összefoglaló munkáiban – még mindig csak a fenékpusztai ásatások alapján, és a másik három erődített település helyének ismeretében – az erődített településeket (császári) nagybirtok-központoknak vélte, tehát a hatalmas alapterületű létesítményeket, amelyek alaprajzukban valóban különböztek a megszozott pannoniai *limes*-építményektől, nem tartotta katonai rendeltetésűeknek. Az 1960-as évek végén, amikor Soproni Sándor megkezdte az alsóhetényi, jelen sorok írója pedig a ságvári objektumok ásatását, miközben Fenékpusztán tovább folytak a feltárások, az egyidejű kutatással kitűnő lehetőség nyílt arra, hogy a késő római Pannonia egyik településtípusáról minden lényegeset megtudjunk. Mivel Soproni

Sándor két ásatási kampány után abbahagyta a mostoha körülmények között végezhető alsóhetényi feltárást, a ságvári ásatások befejezésével jómagam folytattam a kutatást. 2002-ben pedig Szabó Ádám kezdte meg a környei erőd feltárását. A feltárások Ságváron és Alsóhetényben a kitűzött célok mellett számos más eredményt is hoztak.

Az ásatások célja az objektumok alaprajzának, építési idejének, periódusainak és rendeltetésének a meghatározása volt. A máig beépítetlen területű Alsóhetényben 1969–71-ben, majd pedig 1981-től 1994-ig folytattuk a feltárásokat. Választ kerestünk arra, hogy mikor és milyen építési periódusokkal épült az erőd, milyen épületek álltak benne, és mi volt a létesítmények rendeltetése. Az ásatások legfontosabb eredményeként ismertté vált, hogy az erődök eredetileg nem kerek oldaltornyokkal épültek fel. Ezek a védművek átépítésekor, a II. periódusban keletkeztek. Az I. periódus-



Az erőd alaprajza a II. periódusban

ban a vékonyabb (120–150 cm vastag) erődfalakhoz U-alakú oldaltornyok, illetve legyező alakú saroktornyok csatlakoztak, amelyek alaprajzi típusa a Duna-határ katonai építkezéseiről jól ismert; építésük Pannoniában Nagy Constantinus (306–337) uralkodási idejének végére keltezhető. Ezért az erődöket katonai építkezéseknek kell tartanunk. Soproni Sándor a 4. századi igazgatási kimutatásban, a *Notitia Dignitatum*ban felsorolt *cohors tribunusok* állomáshelyével azonosította a lelőhelyeket. Eszerint Környe-Vincentia, Ságvár-Quadriburgium, Alsóhetény-Iovia *cohors*-állomáshelyek voltak. Az alsóhetényi erőd védművekkel közrefogott alaprajza szabálytalan négyszög; első és második periódusának alapterülete azonos. A védműveket legyező alakú sarok- és U-alakú oldaltornyokkal építették fel. A kapuk az I. és a II. periódusban ugyanott nyíltak. Az erőd – akárcsak a többi – lazán épült be. Épületei: 53 x 23,5 méteres, négy pillérsoros *horreum* (gabonátároló), egy 23 x 64 méteres három hajós és egy teremraktár, egy gyengébb falú gazdasági épület, karámok, 24 x 45 méteres „laktanya”, fürdő, 85 méter hosszú, villa-alaprajzú főépület. A késő császárkorban gyakori külső falpillérek, a nagy méretek és a célszerűség jellemzi ezeket az épületeket, a luxus, a belső terek bármiféle díszesebb kikapcsolása (freskó, mozaik, márvány padló, faragott építészeti tagozatok) hiányzik.

Az ásatások eredményeként meg lehetett állapítani: a belső erődök nemcsak védműveik azonossága, hanem úgy a hely kiválasztása, mint a beépítés jellege és az épületek rendeltetése tekintetében jól meghatározható, azonos típust képviselnek, azonos elgondolás szerint épültek. Ezek az erődök Valeria és Pannonia Prima legnagyobb szabású, leginkább tervszerű, legjobban átgondolt 4. századi építkezései. Egyedül az alsóhetényi erőd oldaltornyai több építőanyagot falaztak be, mint amennyire a teljes dunántúli limes őrtornyainak Valentinianus-kori kőbeépítéséhez szükség volt. A tartomány területét lefedő nagyszabású, a katonai erődítések 4. századi alaptípusait használó, azonos alaprajzi séma szerint építkező, majd az átépítést elhatározó elgondolás és tervezés, s főképpen mindennek megvalósítása jelentős közmunkával csak a katonai vezetéshez fűződhetett. A teherszállítás, az építkezés, különösen a katonaság számára, a 4. században a rendkívüli szolgáltatások közé tartozott, amelyeket császári rendelkezések írtak elő. Tehát katonai elhatározásból készült építmények ezek, amelyek belső épületeik, beépítésük alapján gazdasági feladatokat láttak el. Az erődök utánpótlási bázisok, új ellátóközpontok voltak. Egyrészt a *limes*-táborok katonaságát látták el, másrészt szükség esetén a 4. századi hadseregreform során létrehozott mozgó hadsereg, a *comitatenses*-alakulatok is igénybe vehették. A *cohors* éppen csak a helyőrségi feladatokat tudta ellátni, védelmi feladatokra nem volt alkalmas. Mindezek alapján a belső erődöket biztonsággal be lehet sorolni a késő császárkori katonai rendeltetésű, katonai ellenőrzés alá tartozó építmények közé.

Az alsóhetényi erőd alapfalából mintegy 700 szétdarabolt, nagyrészt márvány sírkőtöredék, egy oltártöredék és egy márványból faragott, életnagyságúnál nagyobb császárszobor töredéke került elő. A sírkövek egységes stílusa a nyugat-dunántúli és a délkelet-pannoniai kőfaragással áll szoros kapcsolatban; maguk a kövek a Kr. u. 1. század végétől a Severus-kor végéig keltezhetőek. Szilárd gazdasági háttérrel rendelkező, a kőfaragó műhelyt eltartani képes közösség temetőjének sírkövei voltak. Mivel a Dél-Dunántúlról mindeddig nem ismerünk városi jogú települést, feltételezhető volt, hogy a faragványok egy olyan város temetőjéből származnak, amely a 4. századra elnéptelenedett, és a törvényi tiltások ellenére temetőjének sírköveit építőanyagként használták fel. A várost a római kori útikönyvből ismert, a Sopianae-Brigetio úton fekvő Ioviával lehetett azonosítani, és helyét az erődötől északra fekvő kiterjedt római lelőhelyben lehetett sejteni. Bertók Gábornak légifelvételről sikerült megfigyelnie, hogy a település a városokra jellemző falakkal volt körülvéve, ezért biztonsággal következtethetünk arra, hogy valóban Iovia városát rejti a föld. A 340 körül épült, hét kilométerrel délebbre fekvő erőd a város nevét vette fel. További feladat a város temetőjének a megtalálása, ahonnan a 4. században elszállították a sírköveket az erődépítkezéshez. Az erődhöz tartozó temető már előkerült. A 3. század legvégén kezdődtek meg itt a temetkezések. A legkorábbi halottakat elhamvasztották, majd a 4. század közepén a hamvasztásos temető területén temették el a holttesteket. 8–10 kisebb-nagyobb sír épület állt a temetőben, amelyek közül egy egyszerű, négyszögletes alaprajzú épületet és a temető legnagyobb, központi sír-épületét tártuk fel. A temető főépülete 21 méter hosszú, összetett alaprajzú épület, amely két szakaszban épült. A hatszögletű, apszisokkal bővített centrális térhez egy előtér csatlakozott; az épületbe egy *peristilium* alaprajzú nyitott udvaron át lehetett bejutni, amelyhez két oldalon 2-2 további apszis csatlakozott. A meglehetősen romos állapotban megmaradt épület helyiségeit márványlapok és terrazzo padló fedte, a falakat kék alapon színes virágmintákkal díszítették; a kis falmozaik töredékek és az arany falfestés a sír-épület egykor díszes belső kiviteléről tanúskodnak. Az épület minden bizonnyal az erőd és a város vezetőrétegének temetkezési helye lehetett. Az épületben két tucat sírt tártunk fel – egyszerű földsírokat és téglából alaposan megépítetteket egyaránt. Közös jellemzőjük volt, hogy az egyetlen sírban talált orsó alakú illatszeres üveg és kis nyaklánc kivételével a sírok sem mellékleteket, sem viseleti tárgyakat nem tartalmaztak. Több esetben meg lehetett figyelni, hogy a halottakat nem az életükben viselt ruhájukban, hanem leplekbe burkolva temették el: a sírokból sok textilmaradvány került elő, köztük aranyszállal átszőtt darabok is.